

سخاوت در قرآن کریم، حدیث و بازتاب آن در شعر صائب تبریزی

محمد یاسین احمدی

دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه اصفهان

چکیده

در این پژوهش دیدگاه قرآن عظیم الشان و احادیث ائمه معصومین (ع) در باره سخاوت بررسی شد و بازتاب آن در شعر صائب تبریزی، مورد مطالعه قرار گرفت. با استفاده از روش کیفی (توصیفی-تحلیلی)، اطلاعات و داده‌ها به شیوه کتابخانه‌ای، جمع‌آوری، تحلیل، تبیین و ترتیب گردید. این تحقیق نشان می‌دهد که سخاوت، یکی از اصول اساسی ارزش‌ها در جامعه اسلامی و انسانی است؛ خداوند بخشایشگر (ج) در قرآن مجید انسان‌ها را به انجام آن، تشویق و امر کرده است و برای سخاوتمندان پاداش بس بزرگ و نیکو قرار داده است: «فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَأَنْفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ» پس برآنانی از شما که ایمان آورده و انفاق کردند پاداش بزرگ خواهد بود» (الحدید/ ۷). و هم‌چنین از پیامبر اکرم (ص) و ائمه معصومین (ع) احادیث بی‌شماری در مورد سخاوت و انفاق در کتاب‌های معتبر نقل شده است. چنان‌که پیامبر بزرگوار (ص) فرمود: «سخاوت درختی است از درختان بهشت آویخته تا زمین، هر کس به شاخه‌ای از آن چنگ زند او را به بهشت می‌کشاند» (ورام، ۱۳۶۹ ش.). امام جعفر صادق (ع) فرمود: «بر آوردن حوائج و نیازمندی‌های مؤمن از هزار حج مقبول و آزادی هزار بنده و فرستادن هزار اسب مجهز در راه خدا، بالاتر و والاتر است» (ابن بابویه، ۱۴۰۰ ق.). صائب تبریزی با تأثیر پذیری از قرآن کریم و احادیث، به سخاوت، انفاق و همدردی با مستمندان، بی‌نهایت توجه داشته و او را می‌توان در زمره شاعران دلسوز، بشردوست و مشوق سخاوتمندی قرارداد، زیرا او باور دارد که در جامعه انسانی ضرورت است تا افراد در برابر گرفتاری‌های دیگران احساس مسئولیت کنند و با نیازمندان رفتار سخاوتمندانه و مهربانانه داشته باشند.

واژگان کلیدی: سخاوت، قرآن کریم، حدیث، شعر، صائب تبریزی

مقدمه

سخاوت و انفاق یکی از وسیله‌های دین جهت نایل شدن آدمی به مدارج عالی انسانی است. سخاوت در قرآن کریم و متون اسلامی از همان آغاز یکی از فضایل پسندیده شمرده شده است. آنچه از آیات قرآن کریم و احادیث ائمه معصومین (ع) به دست می‌آید این است که بخشندگی، نوعی گذشت از حق شخصی و ایثار است و یکی از نیکوترین صفات مؤمنان است. «وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا» ﴿۸﴾ إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَ لَّا شُكُورًا ﴿۹﴾ «و غذای (خود) را با اینکه به آن علاقه (و نیاز) دارند، به «مسکین» و «یتیم» و «اسیر» می‌دهند! (و می‌گویند): ما شما را به خاطر خدا اطعام می‌کنیم، و هیچ پاداش و سپاسی از شما نمی‌خواهیم!» (انسان/۹-۸). پیامبر اکرم (ص) فرمود: «دست‌ها سه گونه‌اند: گیرنده، دهنده، و نگهدارنده و از همه بهتر دست دهنده است» (مشکینی، ۱۳۸۲ ش.). مطالعه حاضر در مورد سخاوت در قرآن مجید و حدیث و بازتاب آن در شعر صائب تبریزی است. هدف پژوهش بررسی دیدگاه قرآن شریف و ائمه معصومین (ع) در باره سخاوت است. و نیز تبیین اینکه صائب تبریزی در اشعار خود به این مقوله چه رویکردی دارد؟ می‌باشد. مسأله از این نگاه دارای اهمیت است که در جامعه‌ای که بر مبنای الگوی اسلامی تشکیل شده است، انسان نمی‌تواند در برابر نیازها و گرفتاری‌های هموعان خود بی تفاوت باشد؛ بلکه با احساس مسئولیت، در پی کمک و رفع مشکلات آنان باید باشد. کاوش و تفحص در چنین موضوعاتی از یکسو سبب بازتاب درونمایه‌های گنجینه متون دینی و ادب فارسی شده و از سوی دیگر باعث گسترش و ترویج سخاوت و انفاق در بین مردم و جامعه خواهد شد. بنابراین در پژوهش حاضر از روش کیفی (توصیفی-تحلیلی) استفاده شده است. اطلاعات به شیوه کتابخانه‌ای و یادداشت برداری، جمع آوری و بعداً داده‌ها توصیف، تحلیل و بررسی و شده است.

سخاوت

سخاوت به معنای جود، بخشش، بخشندگی، جوانمردی، کرم و عبارت از دادن مالی که خود نیاز ندارد به نیازمند، البته دادن مال با وجود نیاز مهم‌تر است. بالاترین درجه سخاوت ایثار است و ایثار عبارت از این است که با وجود نیاز به مالی، آن را به دیگران بخشش کند (ورام، ۱۳۶۹ ش.). سخاوت، صفتی از صفات خداست، و ایثار بالاترین درجه سخاوت است، و این روش همیشگی پیامبر اکرم (ص) بوده، تا آنجا که خداوند آن خلق شریف را بزرگ شمرده است. (همان)، «وَأَنْتَ كَلِمَةٌ تَخُطُّ وَالْقَلَمِ عَظِيمٌ» «و بر قله اخلاق نشسته‌ای!» (قلم/۴).

سخاوت در قرآن شریف

از دیدگاه قرآن کریم، جود و سخاوت از جمله اعمال صالح و از صفات مؤمنان است. قرآن شریف در سوره‌های متعددی انسان‌ها را به انجام انفاق، احسان و سخاوت دستور داده و فضایل آن را بیان کرده و برای سخاوتمندان اجر و پاداش نیکو وعده داده است،

که در اینجا چند نمونه ذکر می‌گردد: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ» خداوند به عدل و احسان و بخشش به نزدیکان فرمان می‌دهد» (نحل/ ۹۰). اشاره به دستور خداوند بر رعایت عدل، احسان و بخشش است. «وَأَحْسِنَ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ» و همانگونه که خدا به تو نیکی کرده است نیکی کن» (قصص/ ۷۷). این آیه به انسان ضمن یادآوری نعمت‌های که از جانب خداوند به او داده شده است، دستور می‌دهد همانطوری که بخشش دریافت می‌کند، باید دوباره بخشندگی داشته باشد. «لَلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ» برای کسانی که در این دنیا نیکی کرده‌اند پاداش نیک است» (زمر/ ۱۰). در این جا خداوند تبارک و تعالی به نیکوکاران اجر و پاداش نیک مژده می‌دهد و آنها را به کارهای شایسته تشویق کرده و به آنها امید می‌بخشد. «وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَأَنْفُسِكُمْ» و شما هر انفاق و احسانی کنید در باره خویش کرده‌اید...» (بقره/ ۲۷۲). «الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» کسانی که مال خود را انفاق کنند در شب و روز نهان و آشکار آنان را نزد پروردگارش پاداش نیکو خواهد بود و هرگز از حادثه آینده بیم‌ناک و از امور گذشته اندوهگین نخواهد گشت» (بقره/ ۲۷۴). «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى» در راه نیکی و پرهیزگاری باهم تعاون کنید!» (مائده/ ۲). انسان با تدقیق، تفحص و مطالعه قرآن کریم، درمی‌یابد که خداوند منان در آیه‌های متعددی انسان‌ها را به احسان، نیکوکاری، سخاوت و بخشش تشویق، ترغیب و دستور داده است و برای نیکوکاران و سخاوتمندان هم دردنیار و هم در آخرت مزد و پاداش پسندیده وعده کرده است. از این رو، برای انسان‌های توانگر که به قرآن کریم و روز واپسین ایمان دارند، لازم است که در حد توان باعث گشودن گره‌ها و رفع نیازمندی‌های مردم جامعه خویش شوند.

سخاوت در احادیث

ابن مسعود از پیامبر (ص) نقل کرده است: «در شب معراج دیدم برسومین دردو زخ نوشته شده: هر کس می‌خواهد در روز قیامت عریان نباشد، باید بدن‌های عریان را بپوشاند و هر کس می‌خواهد در آن روز، تشنه نماند باید تشنگان را در دنیا سیراب کند و هر کس مایل است در روز قیامت گرسنه نباشد، باید گرسنگان را در این دنیا غذا دهد» (نوری، ۱۴۰۹ ق.۱). رسول اکرم (ص) فرمود: «خداوند اولیای خود را جز با سخاوت و حسن خلق، با خوی دیگری نسرشته است» (ورام، ۱۳۶۹ ش.). مردی در محضر امام حسین (ع) گفت: «بخشش و نیکی چون به نا اهل برسد ضایع و تباه شود. حضرت فرمود: چنین نیست بلکه بخشش همانند باران است که به نیک و بد برسد.» (دهقان، ۱۳۸۶ ش.). امام جعفر صادق (ع) فرمود: «نپندارد یکی از شماها که مؤمنی را شاد کرده است تنها او را شاد کرده، بلکه به خدا، رسول خدا (ص) را شاد کرده است» (کلینی، ۱۳۸۸ ق.). امیرالمؤمنین علی (ع): «بهترین احسان آن است که بدون تقاضا باشد» (دهقان، ۱۳۸۶ ش.). امروزه در کشورهای اسلامی، نیازمندی‌ها و مشکلات متعددی مالی و اقتصادی گریبانگیر مردم جامعه شده است و در مقایسه با هر زمانی دیگر، مردم بی‌نوا و فقیر به سخاوت، کرم و انفاق توانگران احساس نیازمندی شدید می‌کنند. بر مؤمنان است تا به تاسی از فرمایشات قرآنی و ائمه اطهار (علیهم السلام) به نیازمندان و افتادگان

توجه مشفقانه و کریمانه داشته باشند. تا حتی الامکان، هم مشکلات مردم نیازمند حل شود و هم برای خودشان آرامش دنیوی و اخروی نصیب گردد.

سخاوت در شعر صائب تبریزی

میرزا محمدعلی پسر میرزا عبدالرحیم تبریزی از استادان بزرگ شعر فارسی در قرن یازدهم هجری عهد صفوی است. پدرش از بازرگانان معروف تبریز بود، در عهد شاه عباس بزرگ به اصفهان مهاجرت کرد و در محله عباس آباد سکونت گزید و میرزا محمدعلی آنجا چشم به جهان گشوده و در اصفهان پرورش یافت (صفا، ۱۳۷۸ ش.). صائب از شاعرانی است که هم در عصر و زمان خود در هند، ایران و روم شهرت بسیار یافت و این نام آوری بیشتر به سبب طرز نو و توانایی کم عدیلش در شعر، خواه از طریق ابداع و خواه به تقلید و یا به مناسبت موقع و مقام بوده است (همان). کلیات اشعارش شامل قصیده، غزل و مثنوی است. سخن شناسان قصیده های او را چندان نستوده اند، و مثنوی او را که به بحر متقارب در فتح قندهار به فرمان شاه عباس ثانی سروده متوسط دانسته اند؛ اما آنچه از شعرش مایه شهرت وی شده، غزل می باشد که قسمت اصلی و اکثر دیوانش را پدید آورده است. مجموعه شعرهایش را تا دویست هزار و سیصد هزار بیت نوشته اند که مقرون به مبالغه است. صائب هم قدرتی شگفت انگیز در تخیل و ایجاد تصویرهای ذهنی بدیع، با استفاده از عالم مجاور خود داشت و هم با زبان توانای خود توانست آن تصویرهای بدیع ذهنی و نکته های دقیق شعری را در لباس آراسته ای از کلام نمایش دهد (همان). صائب در بدیهه گویی دست داشته و به سعدی و حافظ ارادت ورزیده و تحت تأثیر سخنان ایشان قرار گرفته است (خانلری کیا، ۱۳۶۶ ش.).

بنابراین در اینجا به توضیح و تحلیل ابیاتی چند از اشعار صائب که در مورد سخاوت سروده شده است، با مثال های از قرآن کریم و احادیث ائمه اطهار (ع) پرداخته می شود. امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) فرمود: «آیا خودم را بر این قانع سازم که به من امیرالمؤمنین گفته شد و در ناراحتی و دشواری های مردم مشارکت نکنم» (دهقان، ۱۳۸۶ ش.). حدیث شریف بیانگر آن است که انسان ها در هر مقام و هر لباسی که باشند، باید برای حل سختی ها، رنج ها و مشکلات مردم چاره جویی کنند.

هزار جان مقدس فدای تیغ تو باد
که در گشایش دلها عجب دمی دارد
(صائب، ۱۳۸۷ ش.)

به باور صائب دارایی صاحبان کرم و جود از برکت سخاوت مندی افزایش می یابد. درست مثل آب چشمه که هر قدر از آن استفاده کنند و کاوش شود، آب آن بیشتر و بیشتر می شود.

آنچنان کز کاوش، آب چشمه می گردد زیاد
دخل ارباب کرم افزون ز سائل می شود
(همو، ۱۳۷۴ ش.)

خداوند منان در این زمینه می فرماید: «وَيَقْدِرُ لَهُ وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ» و شما هر چه در راه رضای خدا انفاق کنید به شما عوض می بخشد و او بهترین روزی دهنده است» (سبا/۳۹).

راه نجات و مصون ماندن از حوادث ناگوار روزگار نیکوکاری و احسان است. صدقه ردّ بلا است. خداوند کریم، خانه‌های انسان‌های خیر را به واسطه خیرات از آفت‌ها نگهداری می‌کند و خانه‌های بی‌خیر دچار سیل حوادث شده و ویران می‌گردد. رسول اکرم (ص) فرمود: «انجام کار شایسته مرگ بد را از بین می‌برد» (دهقان، ۱۳۸۶ ش.).

به احسان خانه از سیل حوادث رسته می‌گردد در بی‌خیر در اندک زمانی بسته می‌گردد (صائب، ۱۳۷۴ ش.).

باقیات الصالحات آمد کریم رسته از صدآفت و اخطار و بیم (مثنوی: دفتر سوم)

صائب مخاطبش را ترغیب می‌کند و می‌فرماید که جهت محفوظ ماندن از آشوب‌های زمانه، رفتار سخاوتمندانه داشته باشد، زیرا بذل و بخشش مثل حصاری است که خرمن هستی را از نابودی حفظ می‌کند.

بیفشان دانه احسان ز برق فتنه ایمن شو که جز نقش پی موران حصاری نیست خرمن را (صائب، ۱۳۷۴ ش.).

گروهی خیال می‌کنند با انفاق کردن چیزی را از دست می‌دهند و کسانی که انفاق نمی‌کنند، اموالشان باقی می‌ماند. اما در واقع سخاوت زمینه‌ساز دوستی‌ها و الفت‌ها و برخوردها و داد و ستدهای فکری و سازندگی‌هاست (صفایی حائری، ۱۴۰۰ ش.). انفاق و گذشت، کلاسی است که انفاق کننده باید درس‌های بزرگی را با حرکت و عمل تعلیم کند و زمینی است و زمینه‌سازی است که باید در آن تخم‌ها بکارند و خرمن‌ها بردارند؛ خرمن‌هایی از آزادمنشی (همان).

نقصان نکند هیچ کس از جود و سخاوت در خوشه رسیدیم گر از دانه گذشتیم (صائب، ۱۳۷۴ ش.).

امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) فرمود: «کسی که بدست کوتاه (مال و دارائی خود را هر چند اندک باشد در راه خدا) ببخشد، بدست دراز (از جانب خدا) بخشش می‌یابد» (نهج البلاغه).

صائب هشدار می‌دهد که نباید انسانهای توانمند بخل ورزد و باید سهم نیازمندان را جدا ساخته و به آنها بدهند؛ تا سرمایه‌شان را از نابودی نجات دهند. امام صادق (ع) می‌فرماید: در روز جمعه دو فرشته این گونه دعا می‌کنند: «خدایا به هر انفاق کننده‌ای عوضی عطا فرما و هر بخیلی را به تلف شدن مال دچار فرما». رسول اکرم (ص) فرمود: «بخیل، فریبکار، خائن، بدخو، فاسد و کسی که پس از خدمتی به دیگران منت زیادی بگذارد، وارد بهشت نمی‌شود» (ورام، ۱۳۶۹ ش.).

زبان برق بی‌زنهار را وا می‌کنی بر خود مکن زنهار دور از خرمن خود خوشه‌چینان را (صائب، ۱۳۷۴ ش.).

حضرت امام باقر (ع) فرمود: «کسی که در کمک کردن به برادر مسلمانانش بخل ورزد و از اقدام در انجام حاجتش دریغ کند گرفتار کمک به کسی شود که در آن کمک گناهکار (خدا) شود و مزدی هم نبرد» (ثامنی، ۱۳۸۹ ش.).

رزق برق است آنچه میداری دریغ از خوشه چین خرمی کز باد دستی جمع گردد خرمن است
(صائب، ۱۳۷۴ ش.)

به باور صائب دستی بی خیر، قابل شکستن است و حتی عبادتگاه یهودیان بهتر از خانه کعبه است در صورتی که برای انسانها فیض نبخشد و باعث سعادت آنها نگردد. پیامبر گرامی اسلام (ع) فرمود: «خدا را به عزت و بزرگیش سوگند می‌دهم که هیچ آدم بخیل و حریص را وارد بهشت نسازد» (ورام، ۱۳۶۹ ش.).

دستی که ریزشی نکند زیر خشت به از کعبه‌ای که فیض نبخشد کنشت به
(صائب، ۱۳۸۷ ش.)

پیامبر اکرم (ص) فرمود: «کسی که فریاد یاری طلبی مسلمانی را بشنود و پاسخی ندهد، مسلمان نیست» (کلینی، ۱۳۸۸ ق.). امروز فریاد بی صدای زنان و کودکان نیازمند از زیر خیمه‌ها برای جمع آوری کمک به گوش می‌رسد. باید شتافت تا مسلمانی خود را اثبات کرد؛ مگر نه اینکه در اسلام اصل بر کمک رسانی و همدردی با برادران مؤمن است. صائب نیز رنج و زحمت کشیدن در راه زیارت خانه خدا را نسبت به دستگیری مردم ارزش کمتری قائل است؛ زیرا خداوند منان، به عبادات بندگانش بی‌نیاز است. و این مردم است که به کمک و احسان نیازمند هستند. کعبه اگرچه مکان مقدسی است، ولی قلب انسان حرم خداست. زیارت کعبه در برابر دلجویی از انسان، حج اصغر است. از امام باقر (ع) است که فرمود: «به خدا اگر من حجی کنم، دوست‌تر دارم از اینکه بنده‌ای آزاد کنم و بازهم بنده‌ای و بنده‌ای و مانند آن تا برسد به ده برابر آن و برابر آن برسد به هفتاد. و اگر یک خاندان مسلمان را مخارج بدهم، شکم آنها را سیر کنم و عورت آنها را بپوشانم و آبروی آنها را از مردم حفظ کنم دوست‌تر است به من از اینکه حجی انجام دهم و بازهم حجی (وحجی) و مانند آن و مانند آن تا برسد به ده حج و مانند آن و مانند آن تا برسد به هفتاد حج» (کلینی، ۱۳۸۸ ق.).

به راه کعبه دل، پای سعی رنجه مکن که دستگیری مردم هزار چندان است
(صائب، ۱۳۷۴ ش.)

صائب درک کردن و فیض بردن از شب قدر را در گرو همدردی با بی‌نویان دانسته و انسان را تشویق می‌کند که از همکاری و هم‌صحبتی با فقیران دریغ نوزند. علی بن جعفر از برادرش موسی بن جعفر (ع) حدیث کند و گوید شنیدم که می‌فرمود: «هر که مردی از برادران (ایمانی‌اش) به او رو کند و در پاره‌ای از گرفتاری‌هایش به او پناه آورد و او پناهش ندهد، با اینکه قدرت بر آن دارد، به تحقیق پیوند خود را از خدای عزوجل بریده است.» (ثامنی، ۱۳۸۹ ش.).

مشو از صحبت بی‌برگ و نویان غافل که شب قدر نهان در رمضان می‌باشد
(صائب، ۱۳۸۷ ش.)

امام صادق (ع) فرمود: « خدا عزوجل فرماید: خلق عیال منند و دوست‌ترین آنها نزد من مهربان‌ترین بدانها است و کوشاتر در حوائج آنها» (کلینی، ۱۳۸۸ش). صائب می‌گوید دلجویی از درویشان بالاترین عبادات است که خیر و برکت آن به صاحبش بر می‌گردد.

طاعتی بالاتر از دلجویی درویش نیست دست خود بوسید هرکس دست سائل را گرفت
(صائب، ۱۳۷۴ش.)

رسول خدا (صلی الله علیه و آله): «مَنْ سَرَّ مُؤْمِنًا فَقَدْ سَرَّنِي، وَمَنْ سَرَّنِي فَقَدْ سَرَّ اللَّهَ؛ هر که مؤمنی را شاد کند، مرا شاد کرده و هر که مرا شاد کند، خدا را شاد کرده است.» (کلینی، ۱۳۸۸ق.). صائب می‌گوید ای انسان نیکوکار اگر دستت خالی است و چیزی برای بخشش نداری، حد اقل با جبین گشاده و مهربانی با بی‌نوایان برخورد داشته باش. امام باقر (ع) می‌فرماید: «لبخند مرد بر روی برادرش، حسنه است، دور کردن خار و خاشاک از وی حسنه است و خدا پرستیده نشده به کاری که نزد خدا از شاد کردن دل مؤمن محبوب‌تر باشد.» (همان).

ز تنگدستی اگر خردی نیفشانی گشاده رویی خود از گدا دریغ مدار
(صائب، ۱۳۷۴ش.)

رسول خدا (ص) فرمود: «در روز قیامت، در ترازوی کارهای مؤمن بهتر از حسن خلق نگذارند» (کلینی، ۱۳۸۸ق.). از امام باقر (ع) است که فرمود: «کارهای خیر و خوش رویی به بهشت می‌برند و بخل و بد رویی و عبوس از خدا دور کند و به دوزخ برند» (همان).

جبین گشاده به سائل کسی که بر نخورد به روی دولت ناخوانده در فراز کند
(صائب، ۱۳۷۴ش.)

صائب هشدار می‌دهد که متوجه باید بود، با دست که خاطری را می‌توان شاد کرد؛ حتی ناخواسته ناراحت نسازد.

بهوش باش دلی را به سهو نخراشی به ناخنی که توانی گره گشایی کرد
(صائب، ۱۳۸۷ش.)

یکی از اصحاب گفت: به امام صادق (ع) گفتم: اندازه خوش خلقی چیست؟ فرمود: نرمش کنی و سخن شیرین بگویی با برادرت با خوش رویی برخورد کنی» (کلینی، ۱۳۸۸ق.). امیرالمؤمنین علی (ع): «کسی که نیکی و خوبی بذل کند، قلب‌ها به سوی او توجه می‌کند» (دهقان، ۱۳۸۶ش.).

اگر از دست احسان مرهم دل‌ها نمی‌گردد به خلق از خود تسلی دار باری اهل عالم را
(صائب، ۱۳۷۴ش.)

از جابر نقل است که می‌گوید: از رسول خدا پرسیدند: کدام صفت مؤمن بالاتر است؟ فرمود: «شکیبایی و بخشندگی.» و آن بزرگوار فرمود: «دو خصلتند که خداوند آنها را دوست می‌دارد: حسن خلق و سخاوت، و اما آن دو صفتی که مبعوض خداوندند،

عبارتند از بد اخلاقی و بخل. (ورام، ۱۳۶۹ش.). صائب معتقد است که انسان نیکو اخلاق و خوش خو، گل سرسبد روزگار خود می‌باشد؛ این گشاده رویی می‌تواند درهای گنج سعادت و خوشبختی را برویش بگشاید.

گل سرسبد روزگار، خوش خویی است کلید گنج سعادت گشاده ابرویی است
(صائب، ۱۳۸۷ش.)

امیرالمؤمنین علی (ع): «احسان کردن به کسی که با انسان بد رفتاری کرده، دشمن را به صلاح می‌آورد» (دهقان، ۱۳۸۶ش.).
گفتار دلخراش به نازک دلان فقر مینا به راه آبله پایان شکستن است
(صائب، ۱۳۷۴ش.)

آزردن دل‌های شکسته باعث هلاکت شده؛ شخص آزاردهنده باید بخاطر ترحم بر خود از این کار پرهیزد. علی (ع): «بر شما باد به انجام کارهای نیکو زیرا بهترین توشه برای قیامت است» (دهقان، ۱۳۸۶ش.).

بوی خون می‌آید از آزار دل‌های دونیم رحم کن برجان خود، زین ذوالفقار اندیشه کن
(صائب، ۱۳۸۷ش.)

از امام صادق (ص) که فرمود: «هیچ مسلمانی حاجت مسلمانی را روا نکند جز اینکه خدای تبارک و تعالی او را ندا دهد: بر من است مزد تو و کمتر از بهشت را برایت نپسندم» (کلینی، ۱۳۸۸ق.).

در بهشت برین گشاده گر خواهی مکن به مردم محتاج در فراز اینجا
(صائب، ۱۳۷۴ش.)

امام باقر (ع) فرمود: «خدای عزّ و جلّ رازی را با بنده خود موسی (ع) در میان گذاشت: من بنده‌هایی دارم که بهشتم را برایشان مباح ساخته و در آنجا صاحب اختیارشان کنم. موسی گفت: پروردگارا! آنها چه کسانی هستند که تو بهشت را برایشان مباح کرده و اختیارش را به دست آنان می‌سپاری؟! خدا فرمود: هر کسی که مؤمنی را شاد کند.» (کلینی، ۱۳۸۸ق.). رسول خدا (ع) فرمود: «از گناه سخاوتمند بگذرید، زیرا خداوند دست او را هرگاه لغزش پیدا کند، می‌گیرد و هرگاه تنگدست شود، دری به روی او می‌گشاید» (ورام، ۱۳۶۹ش.).

گر دست سائلی به عصایی گرفته‌ای در تکیه گاه خلد به دولت سریر توست
(صائب، ۱۳۷۴ش.)

رسول اکرم (ص) فرمود: «آدم بخشنده، هم به خدا نزدیک است، و هم به مردم، هم به بهشت، و از آتش دوزخ، دور است، و آدم بخیل هم از خدا و هم از مردم و هم از بهشت دور بوده و به جهنم نزدیک است» (ورام، ۱۳۶۹ش.). حضرت علی (ع): «ای فرزند آدمی! وصی خودت در مال و دارایی خویش باش و با آن چنان کن که ترجیح می‌دهی پس از تو با آن چنان شود» (نهج البلاغه: حکمت ۲۵۴).

ز آفتاب قیامت کباب تا نشوی
 ز دست جود به بی‌حاصلان بیار اینجا
 (صائب، ۱۳۷۴ ش.)

از علی بن الحسین (ع) نقل است که رسول خدا (ص) فرمود: «دوست‌ترین کارها نزد خدا عزوجل، شاد کردن مؤمن است» (کلینی، ۱۳۸۸ ق.). صائب می‌گوید زدودن زنگار غم از دل‌های ناشاد در این جهان سبب رسیدن به منزل مقصود در آن جهان می‌گردد.

بار بردار ز دلها که درین راه دراز
 آن رسد زود به منزل که گرانبارترست
 (صائب، ۱۳۸۷ ش.)

شاعر انسان را تشویق می‌کند تا دست نوازش بر سر بی‌نویان بکشد، دل‌های غم‌دیده آنها را به مساعدتی شاد کند و خانه‌های تاریک فقیران را با مشعل احسان و بخشش روشن سازد؛ تا شمعی باشد که بعد از مرگ بر مزارش فروزان گردد. تیره روزان جهان را به چراغی دریاب تا پس از مرگ ترا شمع مزاری باشد (همان)

امام صادق (ع) در ضمن حدیثی طولانی فرمود: «چون خدا مؤمن را از قبرش مبعوث کند، با او نمونه‌ای از قبر بیرون آید و جلو او باشد و هر آنجا که مؤمن یکی از هراس‌های روز قیامت را ببیند آن نمونه گوید: نترس و غم مخور و مژده گیر به شادی و کرامت از طرف خدا عزوجل تا آنکه در برابر خدا عزوجل بایستد و از او حساب آسانی بکشد و فرماید: او را به بهشت برند و آن نمونه جلو او باشد، مؤمن به او گوید: خدایت رحمت کند، چه خوب کسی بودی که با من از گورم بیرون آمدی و پیوسته مرا به شادی و کرامت از طرف خدا مژده می‌دادی تا آن را به چشم دیدم و به او می‌گویم: تو کیستی؟ می‌گوید: من همان شادیم که به دل برادر مؤمن خود در دنیا وارد ساختی، خدا عزوجل مرا از آن آفریده تا به تو مژده دهم» (کلینی، ۱۳۸۸ ق.).

نتیجه گیری

انسان با کاوش و پژوهش در قرآن مجید و احادیث ائمه معصومین (ع) به این نتیجه می‌رسد که خداوند متعال انسان‌ها را به انجام سخاوت و بخشندگی دستور داده و در ضمن برای سخاوتمندان پاداش نیکو در این جهان و اجر عظیم در آن جهان مژده داده است. هم‌چنین ائمه معصومین (ع) با پیروی از دستورات قرآن کریم، ضمن اینکه در واقع خود از زمره سخاوتمندان و احسان-کنندگان بودند؛ مؤمنان را به اجرای انفاق و احسان ترغیب و تشویق کرده و این عمل صالح و زیبا را از اعمال شایسته و قابل قبول دانسته‌اند. از منظر قرآن و حدیث، سخاوت نه تنها باعث سعادت انسان سخاوتمند می‌شود؛ بلکه سبب پیامدهای نیکوی اجتماعی مانند: دوستی، صمیمیت، حل مشکلات مالی، فقر زدایی، محو کینه و کدورت، خیرخواهی و آرامش روحی فردی-اجتماعی نیز می‌گردد. در واقع می‌توان گفت که سخاوت، احسان، جود و بخشش یک امر نیکو و بی‌هایت خدا پسند و پیامبر پسند است. صائب با بهره‌گیری از قرآن کریم و عقایدش، به احسان و بخشندگی توجه داشته است و با استفاده از این مطلب در اشعارش می‌توان او را از جمله شاعران سخاوتمند دانست. او می‌خواهد مخاطبان‌ش را برای کمک و نیکوکاری با بی‌نویان آماده کرده، حس همکاری و مسئولیت‌پذیری را در بین آنها رایج سازد و به آنها تفهیم کند که در برابر نیازمندی‌های یکدیگر بی‌تفاوت نباشند. هم‌چنان از لابلای اشعار این شاعر متعهد و رسالت‌مند می‌توان به اهمیت کمک، نیکوکاری، بخشندگی و تأثیرات مثبت آن در زندگی آگاه شد و استفاده کرد. با در نظر داشت شرایط موجود در جوامع اسلامی ایجاب می‌کند، تا هر چه بیشتر از پیشتر در راه رسیدن به پرورش روحیه بخشندگی، همدردی و نیکوکاری و انجام آن در بین افراد جامعه، درونمایه‌های گنجینه‌های پر بار و معنوی متون اسلامی و هم‌چنین ادبیات فارسی، بازتاب یابد. هر چند که در شرایط کنونی در اکثر کشورهای اسلامی با توجه به وضع معیشت، روزافزون شدن سختی‌های زندگی و عدم کفاف دستمزد مردم کم‌درآمد، برای حل تمام مشکلات و شکستن سد سختی‌ها، ذوالفقاری، صفدری، حیدری و همای رحمتی ضرورت است. ولی بر توانگران مؤمن، انسان‌های با درک و هر آن کسی که توانایی دارد، لازم است تا در برابر مشکلات و نیازمندی‌های انسان‌های محیط پیرامون، ملاحظه و التفات داشته باشند.

منابع

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه.
- ابن بابویه، محمد بن علی. (ح. ۳۶۸-۳۶۷ ق.). أمالی الصدوق. به کوشش حسین اعلمی. ج ۱. بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات. (۱۴۰۰ ق. - ۱۹۸۰ م.).
- ثامنی، جعفر. (۱۳۸۹). کمک خواهی و کمک رسانی از دیدگاه قرآن و حدیث. مجله زبان و علوم قرآن، (ش. ۸-۷ سال دوم)، صص ۲۴-۱۱.
- خانلری کیا، زهرا. (۱۳۶۶ ش.). فرهنگ ادبیات فارسی. چ ۳. مشهد: انتشارات توس.
- دهقان، اکبر. (۱۳۸۶ ش.). یکصد و پنجاه موضوع از قرآن کریم و احادیث اهل بیت (ع). چ ۳. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- صائب تبریزی، محمد علی. (۱۳۷۴ ش.). دیوان. به اهتمام جهانگیر منصور. تهران: نگاه.
- _____ (۱۳۸۷ ش.). دیوان غزلیات. به کوشش علی مصطفوی. تهران: تاریخ جهان.
- صفا، ذبیح الله. (۱۳۷۸ ش.). تاریخ ادبیات ایران. تلخیص محمد ترابی. چ ۴. تهران: فردوس.
- صفایی حائری، علی. (۱۴۰۰ ش.). انفاق. قم: لیلۃ القدر.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (متوفی ۳۲۹ ق.). اصول کافی. چ ۳. ج ۲. ترجمه علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامیه. (۱۳۸۸ ه. ق.).
- مشکینی اردبیلی، علی. (۱۳۸۲ ش.). نصایح و سخنان چهارده معصوم (ع) و هزار و یک سخن. ترجمه احمد جنتی. چ ۲۴. قم: الهادی.
- نوری، حسین بن محمد تقی. (۱۴۰۹ ق.). مستدرک الوسائل. ج ۳. لبنان: مؤسسه آل البيت (ع).
- ورام، مسعود بن عیسی. (متوفی ۶۰۵ ه. ق.). مجموعه ورام (آداب و اخلاق در اسلام). ج ۱. ترجمه محمد رضا عطائی. مشهد مقدس: آستان قدس رضوی پژوهش های اسلامی (۱۳۶۹ ه. ش.).

Abstract:

In this research, the views of the Holy Quran and the hadiths of the innocent imams (peace be upon them) were examined about generosity, and its reflection was examined in the poetry of Saeb Tabrizi. Using the qualitative (descriptive-analytical) method, information and data were collected, analyzed, explained and arranged in a library. This research shows that generosity is one of the basic principles of values in Islamic and human society. In the Holy Qur'an, the Merciful God has encouraged and commanded people to do so and has given great and good rewards to the generous "Those of you who believe and spend will have a great reward. (Al-Hadid/7). Also, countless hadiths about generosity and charity have been narrated from the Holy Prophet (PBUH) and the Imams of the Infallible (peace be upon them) in authentic books. As the Holy Prophet (PBUH) said: "Generosity is a tree from the trees of heaven hanging on the ground, whoever takes a branch from it will take him to heaven" (Varam, 1369). Imam Jafar Sadiq (peace be upon him) says: "Meeting the needs of a believer is higher and higher than a thousand Hajjs, freeing a thousand slaves, and sending a thousand well-equipped horses in the way of God" (Ibn Babuyeh, 1400 A.H.). Influenced by the Holy Qur'an and hadiths, Saeb Tabrizi paid great attention to generosity, generosity and sympathy for the poor, and he can be included among compassionate, benevolent and encouraging poets, because he believes that this is necessary in human society. It is for people to feel responsible for the problems of others and to be generous and kind to the needy.

Key words: Generosity, Holy Quran, Hadith, Poetry, Saeb Tabrizi